

Hoofdstuk I

Een onderzoek naar het onverklaarde

Nog nooit had ik iemand met een half gezicht ontmoet en ik was net een maand of zes met mijn opleiding psychiatrie bezig toen Henry in mijn ziekenhuis werd opgenomen. Toen ik hem voor het eerst op dat ziekenhuisbed zag liggen, kon ik maar moeilijk mijn ogen van de rechterkant van zijn gezicht afhouden, waar zijn kaak en zijn wang hadden moeten zitten. De plastisch chirurg had fantastisch werk verricht en met huid van Henry's buik de wonden aan zijn gezicht gedicht, maar toch vond ik het moeilijk om mezelf een houding te geven. Hij sprak langzaam en een beetje brabbellend, met alleen de linkerkant van zijn mond. Hoe ongemakkelijk ik me ook voelde, hij leek het helemaal geen probleem te vinden om met me te praten. Hij vertelde me rustig en beheerst wat er was gebeurd nadat hij zichzelf had neergeschoten.

Hij was in de veertig, opgegroeid als jongste kind in een arme boerenfamilie. Zijn oudere broers en zussen waren na hun huwelijk allemaal van de boerderij vertrokken, maar hij was, hoewel getrouwd, nooit van huis weggegaan. Toen Henry drieëntwintig jaar was, kreeg zijn vader tijdens de jacht een hartaanval. Henry kreeg het voor elkaar zijn vader terug naar de boerderij te dragen, maar daar was zijn vader alsnog in zijn armen overleden. Zijn moeder had daarna de verantwoordelijkheid over de boerderij overgenomen. Een paar jaar later verliet Henry's vrouw hem en nam hun kinderen mee naar haar ouders in de stad.

Tien maanden voordat hij zichzelf neerschoot, kreeg zijn moeder een longontsteking. Hij bracht haar naar het ziekenhuis, waar ze werd opgenomen. Ze wilde dat hij bij haar bleef, maar hij ging 's avonds terug naar de boerderij om voor de kippen te zorgen. Toen hij de volgende ochtend in het ziekenhuis aankwam, was ze bewusteloos. Een paar uur later overleed ze.

Henry was er kapot van en begon zwaar te drinken. Gekweld door schuldgevoel omdat hij haar in het ziekenhuis had achtergelaten, kreeg hij dromen waarin zijn moeder nog leefde. Hij kon zich er niet toe zetten haar spullen aan te raken en had alles in huis gelaten zoals het voor haar dood was. Als hij gedronken had, mompelde hij keer op keer vertwijfeld dat 'thuis niet meer thuis was'. Uiteindelijk, na een aantal maanden van depressie en na een drinkgelag van een hele ochtend, ging hij naar de begraafplaats waar zijn ouders lagen en nam zijn jachtgeweer mee.

Nadat hij een paar uur op het graf had gezeten en gesprekken met hen herbeleefde en zich ook inbeeldde dat ze met hem spraken, besloot hij dat het tijd was zich met hen te herenigen. Hij ging op het graf liggen met zijn hoofd op de plek waar hij zich voorstelde dat zijn moeders borst zou zijn. Hij plaatste het 22-kaliber jachtgeweer tussen zijn benen, richtte het op zijn kin en haalde voorzichtig met zijn duim de trekker over.¹ De kogel ging door de rechterkant van zijn gezicht en liet een spoor van fragmenten in zijn wang en slaap achter, maar miste als door een wonder zijn hersenen.

Ik probeerde tijdens ons gesprek mijn stem in bedwang te houden en te vermijden om naar zijn dichtgenaaide wang te kijken. 'Dat klinkt heel naar, ik kan me slechts een voorstelling maken van wat er door je heen moet zijn gegaan. Hoe was dat?' vroeg ik.

De linkerkant van Henry's gezicht vertrok in een halve glimlach. 'Zodra ik de trekker had overgehaald, verdween alles om me heen: de glooiende heuvels, de bergen erachter, allemaal verdwenen.'

Hij keek me aan en ik knikte en vroeg: 'En toen?'

‘Ik bevond me in een met wilde bloemen bezaaide weide. Daar stonden mijn vader en moeder, die me met open armen ontvingen. Ik hoorde mama tegen papa zeggen: “Daar komt Henry.” Ze klonk blij. Maar toen keek ze me recht aan en haar gezichtsuitdrukking veranderde. Ze schudde haar hoofd en zei: “O, Henry, kijk nou wat je hebt gedaan!”’ Henry zweeg, keek naar zijn handen en slikte.

Ik wachtte even en zei toen: ‘Dat moet heel moeilijk voor je zijn geweest. Hoe voelde dat?’

Hij haalde zijn schouders op en schudde zijn hoofd. Toen haalde hij diep adem. ‘Dat was het. Toen was ik terug op de begraafplaats, en ze waren weg. Ik voelde de warme plas bloed onder mijn hoofd en bedacht dat ik hulp moest zien te krijgen. Ik begon mezelf naar mijn wagen te slepen, maar voordat ik daar was, kreeg een grafdelver me in het oog en die kwam naar me toe gerend. Hij wikkelde een lap om mijn hoofd en bracht me naar het ziekenhuis.’ Hij schokschouderde weer. ‘En hier ben ik.’

‘Dat is nogal wat,’ zei ik. ‘Had je je ouders al eens eerder gezien, na hun overlijden?’

Hij schudde zijn hoofd. ‘Nee. Maar het was heel fijn ze daar samen te zien.’

‘Het klinkt alsof je bewusteloos bent geweest, in elk geval even, nadat je jezelf hebt neergeschoten. Denk je dat het een droom was, waarin je je ouders hebt gezien?’

Hij maakte een grimas en schudde zijn hoofd. ‘Het was geen droom. Die ontmoeting met mijn vader en moeder was net zo echt als mijn ontmoeting met u nu.’

Ik moest daar even stoppen om te proberen te begrijpen wat hij gezegd had. Voor hem was het volkomen duidelijk: hij had ze gezien omdat ze hem in de hemel hadden verwelkomd. Maar in mijn wetenschappelijke kijk op de wereld kon zoiets niet. Ik liep in mijn hoofd de mogelijkheden na. Was Henry psychotisch? Was hij zo dronken geweest dat hij gehallucineerd had? Had hij zo lang op het graf van zijn ouders gezeten dat hij ontweningsverschijnselen in

de vorm van een delirium tremens had gehad? Was dat zien van zijn ouders gewoon een onderdeel van rouw?

Ik kon niet beweren dat Henry gek was. Op dit moment, na enkele dagen in het ziekenhuis, sprak hij rustig en gedroeg hij zich heel normaal. Hij vertoonde geen ontwenningverschijnselen sinds hij was opgenomen. En hij maakte verrassend genoeg ook geen verdrietige indruk.

‘Wat hoopte je dat er zou gebeuren toen je de trekker overhaalde?’ vroeg ik.

‘Ik wilde gewoon niet meer leven,’ zei hij snel. ‘Het kon me niet schelen wat er gebeurde. Ik had er genoeg van en wilde niet zonder mijn moeder verder.’

‘En nu? Hoe denk je nu over het beëindigen van je leven?’

‘Daar denk ik helemaal niet meer aan,’ zei hij. ‘Ik mis mijn moeder nog steeds, maar ik ben niet meer zo ongelukkig nu ik weet waar ze is.’

In mijn korte tijd als psychiater in opleiding had ik nog nooit iemand meegemaakt die een zelfmoordpoging had overleefd en daarna zo vol vertrouwen was. Hij zei dat hij zich schaamde voor zijn daad, maar dat hij dankbaar was voor wat hij gezien had. En hij wilde graag met andere patiënten praten, om hen te overtuigen van de waarde en onschendbaarheid van het leven. Wat er ook toe had geleid dat hij zijn ouders had gezien, het was duidelijk dat het hem had geholpen om met zijn verdriet om te gaan.

Dit was jaren voordat de term *near-death experience* in de Engelse taal werd geïntroduceerd, en het enige raamwerk dat ik had om de ervaring van Henry te begrijpen was dat van een hallucinatie, een ingebeeld weerzien met zijn overleden ouders. Ik zag zijn ervaring als niets meer dan een psychologisch verdedigingsmechanisme.

Dit gebeurde slechts een paar maanden na het incident met Holly, en daar had ik nog steeds geen verklaring voor. Maar Henry’s ervaring klonk voor mij heel anders dan die van Holly. Zij zei dat ze dingen had gehoord en gezien die ver van haar bewusteloze lichaam hadden plaatsgevonden, maar nog wel binnen de normale

fysieke wereld. Ze had het niet over geesten. Henry echter, zei dat hij de geesten van zijn overleden ouders had gezien en gehoord. Maar het grootste verschil was dat ik Henry's geval vanuit een objectief wetenschappelijk standpunt kon bekijken, terwijl Holly me persoonlijk bij haar verhaal betrokken had, waardoor ik uit mijn evenwicht raakte zodra ik erover probeerde na te denken en vruchteloos naar een verklaring bleef zoeken.

Henry's visioen viel als een psychologisch verdedigingsmechanisme te bestempelen, maar hoe kon ik hem ervan overtuigen dat het niet echt was? Als ik tegen hem zou zeggen dat hij het zich had ingebeeld, zette ik mijn band met hem als arts op het spel. Bovendien wist ik hoe dat visioen hem had geholpen en hoe belangrijk het was om hem van zijn zelfmoordgedachten af te brengen. Ik zag zijn visioen als een hallucinatie die zijn onderbewustzijn had gecreëerd om hem te helpen de dood van zijn moeder te verwerken. Ik besloot dat ik Henry het best kon helpen door de waarde van zijn visioen te bevestigen en niet door het enige wat hem een reden gaf om te leven aan de kaak te stellen. Dus zei ik tegen hem: 'Het klinkt alsof je een heel indrukwekkende ervaring hebt gehad die je een nieuw doel in je leven heeft gegeven. Laten we eens kijken wat dat voor jou betekent en hoe je hiermee verder kunt.'

Het was mijn bedoeling om samen met Henry de symbolische betekenis van zijn visioen te interpreteren als een soort psychologische hereniging met zijn overleden moeder. Maar hij zag het weerzien met zijn ouders als iets concreets, en niet als iets symbolisch. Het kwam op dat moment niet bij me op dat hij de ontmoeting als echt beschouwde omdat die ook echt wás. Niets van wat ik tot dan toe had meegemaakt en geleerd, gaf aanleiding te denken dat Henry echt zijn ouders gezien kon hebben. Ik ben grootgebracht door een scheikundige wiens perceptie van de realiteit werd gedefinieerd door het periodiek systeem der elementen.

Mijn vader was scheikundige in hart en nieren, altijd geweest. In elk huis waarin we in mijn jeugd woonden, bouwde hij een schei-

kundelab in de kelder. Op de tweede plaats na zijn passie voor scheikunde kwam het plezier om zijn passie met anderen te delen. Toen ik nog in Huntington, New York op de lagere school zat, leerde hij me hoe ik een bunsenbrander, balansweegschaal, centrifuge, magnetisch aangedreven menger, maatscilinder en erlenmeyers en be-ker-glazen moest gebruiken.

Bij veel van mijn vaders experimenten was het in die tijd net per toeval door een wetenschapper bij DuPont ontdekte teflon betrokken. Mijn vader werkte bij een klein chemisch bedrijf waar dingen van teflon gemaakt werden, zoals isolatiemateriaal voor elektrische bedrading en raketbrandstofcellen. Het grootste voordeel van teflon ten opzichte van andere coatings was dat het oppervlak ervan zo glad was dat er haast niets aan bleef vastzitten. Sommige van de creaties van mijn vader leidden tot nuttige ontwikkelingen. Jaren voordat teflon kookgerei op de markt kwam, besproeide hij mijn moeders potten, pannen en spatels al met verschillende vormen van teflon; waardoor we helaas wel af en toe stukjes teflon in ons eten aantreffen. Andere uitvindingen waren minder succesvol. Hij voerde onze schoenen met teflon, zodat we geen blaren meer zouden krijgen. Daardoor werden ze zo glad vanbinnen dat mijn voeten bij elke stap door mijn schoenen heen en weer gleden. Lopen werd riskant en rennen was ronduit gevaarlijk. Of zijn experimenten nu slaagden of niet was voor hem minder belangrijk dan de opwinding van het uitvoeren ervan, de onzekerheid of ze ergens toe zouden leiden of niet.

Ik lag met mijn gezicht omhoog op de offersteen en er liep een hui-ving van verwachting langs mijn ruggengraat. Het door de toren-hoge dennen gefilterde zonlicht bescheen de laurier- en rododen-dronstruiken op de berg, en vogels kwetterden in de ochtendbries. In het oppervlak van de grote granieten plaat liep een groef van een ruime centimeter diep die een cirkel om mijn lichaam vormde, en net onder mijn voeten liep een kort gootje van de groef naar de rand van de plaat. De hele plaat, die meer dan een ton moet hebben ge-

wogen, lag tientallen centimeters boven de grond op vier stenen voetstukken.

Mijn vader, een kleine breedgeschouderde man met pretlichtjes in zijn ogen, liep om de plaat heen met een rolmaat in zijn hand en een pijp in zijn mond, maakte aantekeningen en tekende schema's in zijn notitieboek. De tientallen holtes, wanden en goten om de granieten plaat heen en de rechtopstaande stenen die op bepaalde tijden in het jaar in één lijn leken te staan met de zon, vormden een mysterie. De boer van wie het land was, in Salem, New Hampshire, noemde het halverwege de twintigste eeuw dan ook Mystery Hill. Anderen die dit fenomeen hadden bestudeerd, speculeerden dat het wellicht in het jaar 1000 door Viking-kolonisten was gebouwd, honderden jaren voordat Columbus Amerika ontdekte, of door Kelten afkomstig van de Britse eilanden rond 700 v.C., of door duizenden jaren heen door verschillende inheemse volkeren zoals de Abenaki en Pennacook.

Wat de oorsprong ook was, ik kreeg er koude rillingen van. Ik stelde me voor hoe mijn bloed via de groef rond mijn lichaam en de goot onder mijn voeten in een emmer liep. Het was griezelig, maar ook spannend. Daar lag ik, een jongen van tien die zijn vader hielp een wetenschappelijk mysterie op te lossen. Ik wist niet of mijn rillingen werden veroorzaakt door de kou van de steen op die tintelende herfstdag in New England, of door de sensatie van het ontdekken. Bij mijn vader was het duidelijk het laatste en ik werd aangestoken door zijn opwinding over het deelnemen aan de *March of Science*, waar de grenzen van het onbekende verlegd worden. Op mijn tiende was ik al bezeten door de wetenschap, door het verzamelen en analyseren van gegevens op zoek naar antwoorden, in plaats van speculeren vanuit je luie stoel of door het kritiekloos accepteren van geruchten en volksverhalen.

Het raadsel van Mystery Hill is tot op de dag van vandaag niet opgelost, waarschijnlijk doordat de ruïnes in de loop der tijd door meerdere groepen mensen zijn aangetast, waardoor het bewijs van de oorsprong ervan verloren is gegaan. De 'offersteen' zou de

onderste helft van een negentiende-eeuwse ciderpers kunnen zijn, waarbij de goot zou moeten dienen om het sap van de verpulpte appels op te vangen, of dienst hebben gedaan als pers om loog uit houtas te extraheren om zeep te maken. Mijn vader en ik vonden niets wat de beweringen over Mystery Hill ondersteunde, maar ik ben de opwinding van die systematische zoektocht naar de waarheid nooit vergeten.

Mijn vader had voortdurend twijfels over zijn interpretatie van dingen. Hij onderzocht het liefst dingen die hij niet begreep of die in tegenspraak waren met zijn verwachtingen. En hij heeft niet alleen zijn passie voor de wetenschap op mij overgebracht, maar ook zijn besef van het elementaire hypothetische ervan. Wetenschap is van nature altijd werk in uitvoering. Ongeacht hoe goed gefundeerd we denken dat ons wereldbeeld is, we moeten bereid zijn om het opnieuw onder het licht te houden als er door nieuw bewijs twijfels ontstaan. Een van de vruchten van die open houding is waardering voor zaken die we niet kunnen verklaren. Het onderzoeken van dingen die bij onze vooropgezette ideeën passen, helpt ons om de finesses beter te begrijpen. Maar onderzoek naar dingen die niet bij onze vooropgezette ideeën passen, leidt vaak tot doorbraken in de wetenschap.

Hoewel mijn vader me aanmoedigde dingen te onderzoeken die ik niet kon verklaren, sprak hij nooit over het bewustzijn of andere abstracte dingen als gedachten en gevoelens, laat staan over nog abstractere concepten als God of geest of ziel. Ik was nogal vervuld van mijn wetenschappelijke opvoeding en mijn plannen voor een carrière in de wetenschap, en in het voetspoor van vader omarmde ik empirisch bewijs als mijn standaard voor het vinden van de waarheid.

Als student aan Cornell University had ik experimentele psychologie als hoofdvak. Ik maakte gebruik van wetenschappelijke methodes om te onderzoeken hoe goudvissen leerden hun weg te vinden in een doolhof, hoe ratten leerden wanneer ze wel en wan-

neer ze geen voedsel kregen als ze op een hendel drukten, en hoe jonge resusaapjes leerden dat ze onder het ene voorwerp wel en onder het andere geen voedsel konden vinden. Maar hoe fascinerend ik de intelligentie van dieren ook vond, ik werd door het verlangen om met mensen te werken naar een medische opleiding geleid. Veel aspecten van mijn medische opleiding spraken me aan, van het begeleiden van bevallingen tot het afleggen van huisbezoeken bij bejaarde patiënten. Maar hoe meer ik leerde over psychische aandoeningen, hoe meer ik besepte hoe weinig we van de hersenen begrepen, en de aantrekkingskracht van de onbeantwoorde vragen begon me uiteindelijk naar de psychiatrie te trekken.

Bij een bezoek aan mijn ouders tijdens het derde jaar van mijn opleiding verraste ik mijn vader met het nieuws dat ik overwoog psychiater te worden. Ik vertelde hem dat ik gefascineerd was geraakt door de effecten die onze onbewuste gedachten en gevoelens op ons gedrag hebben. Zittend in een gemakkelijke stoel met zijn benen over elkaar haalde mijn vader langzaam een maïskolfpijp en tabaksbuidel uit de zak van zijn jasje. Zorgvuldig stopte hij de pijp en drukte de tabak aan, voegde nog wat toe en drukte de tabak weer aan. Toen streek hij een lucifer aan en bewoog die voorzichtig over de pijp heen en weer, terwijl hij zacht aan het mondstuk zoog. Uiteindelijk keek hij op en vroeg tot mijn verrassing: 'Waarom denk je dat we onbewuste gedachten en gevoelens hebben?'

Ik was geschokt door deze ongezwolen vraag. Maar mijn vader zei niet dat het onderbewustzijn niet bestond. Hij vroeg alleen om bewijs, zoals iedere wetenschapper zou moeten doen. Niettemin was ik overdonderd door zijn vraag. De invloed van ons onderbewustzijn – dingen die we denken en voelen zonder ons daarvan bewust te zijn – was al minstens honderd jaar een substantieel onderwerp in de psychiatrie.

Sigmund Freud vergeleek het menselijk bewustzijn met een ijsberg.² Gedachten en gevoelens waar we ons bewust van zijn, vormen de top die boven zeeniveau zichtbaar is. Je bent je er bijvoor-

beeld van bewust dat je dorst hebt en besluit bewust om iets te drinken te pakken. Maar negen tiende van de ijsberg, onzichtbaar onder de waterspiegel, wordt door het onderbewustzijn gevormd, de gedachten en gevoelens waarvan we ons niet bewust zijn, maar die wel ons gedrag beïnvloeden. Bijvoorbeeld, de meeste leerkrachten zouden niet willens en wetens hogere cijfers aan aantrekkelijke studenten geven.³ Maar er bestaat voldoende bewijs dat ze wel hogere cijfers aan aantrekkelijke studenten geven, zonder dat ze zich daarvan bewust zijn. Het idee dat onze onbewuste gedachten en gevoelens ons gedrag beïnvloeden, was een van de vele dingen die ik op basis van geloof – geloof in mijn hoogleraren en mijn studieboeken – zonder meer accepteerde.

Hoe verbaasd ik ook was dat mijn vader vraagtekens zette bij het bestaan van een onderbewustzijn, ik realiseerde me wel dat hij een punt had. Voordat ik het onderbewustzijn als feit accepteerde, moest ik het bewijs onderzoeken. Maar dat wierp de vraag op waar dat bewijs precies uit bestaat als het gaat om dingen die je niet kunt zien en meten, zoals gedachten en gevoelens. Hoewel wetenschappers enorme vooruitgang hebben geboekt als het gaat om het begrijpen van het fysieke deel van onze wereld, ervaren we ook niet-fysieke dingen, zoals gedachten en emoties. Die niet-fysieke dingen maken net zo goed deel uit van onze wereld als fysieke objecten als stoelen en stenen. Ook die niet-fysieke dingen kunnen we observeren en er gegevens over verzamelen.

Er bestaat zelfs een lange traditie van wetenschappers die onderzoek hebben gedaan naar fenomenen die niet direct geobserveerd kunnen worden, van emoties tot subatomaire deeltjes. Emoties – zoals liefde, woede of angst – kunnen we alleen indirect bestuderen, door te kijken hoe ze onze woorden, ons gedrag en onze non-verbale reacties beïnvloeden. Bijvoorbeeld, als we boos zijn gaan we harder en norser praten, we fronsen ons voorhoofd, onze bloeddruk stijgt en misschien smijten we zelfs met spullen. Aan dergelijke waarneembare aspecten kunnen anderen onze stemming afleiden.

Zo vallen voor natuurkundigen sommige subatomaire deeltjes niet direct waar te nemen, als ze te klein zijn en te kortstondig leven om ze te kunnen vatten. Maar natuurkundige Donald Glaser heeft in 1960 de Nobelprijs voor Natuurkunde gekregen omdat hij ze indirect bestudeerd had. Hij toonde aan dat door piepkleine kortstondig levende deeltjes door een bellenvat – een vat gevuld met een vloeistof als vloeibare waterstof – te schieten, we het spoor van de bellen dat de deeltjes in de vloeistof achterlaten, kunnen bestuderen. En van die sporen kunnen we veel over de deeltjes zelf leren.

Het was precies deze wetenschappelijke traditie die me de beperkingen van het wereldbeeld dat me was geleerd liet inzien. Er waren zoveel dingen die niet volledig verklaard konden worden in termen van fysieke deeltjes en krachten, maar die toch gebeurden. Het leek me niet wetenschappelijk om dingen uit de weg te gaan alleen omdat ze moeilijk te verklaren waren. Die dingen die niet in mijn wereldbeeld pasten, schreeuwden erom dat ik zou proberen ze te begrijpen, in plaats van ze van tafel te vegen. Het erkennen van dingen die moeilijk te verklaren zijn, in plaats van ze als niet-bestaand af te doen, is niet het afwijzen van de wetenschap. Het is het omarmen ervan.

Als psychiater in opleiding heb ik patiënten behandeld die geloofden dat ze gedachten konden lezen. Net als de meeste andere psychiaters nam ik aan dat hier de wens de vader van de gedachte was en dat deze mensen fantasie en werkelijkheid door elkaar haalden. Maar bestond daar enig bewijs voor? Hoe wisten we dat het idee van deze mensen een symptoom van hun psychische aandoening was, en dat het niet werkelijk zo was? Natuurlijk kon ik dergelijke beweringen als wetenschapper niet voor waar aannemen zonder ze te onderzoeken. Maar ik kon ze ook niet zonder verder onderzoek als waandenkbeelden van tafel vegen. Ik was van mening dat ik deze patiënten een slechte dienst zou bewijzen als ik hun overtuiging zonder enig bewijs zou valideren, maar ook als ik haar